

Tallinna linna sõjalistest kohustustest Saksa Ordu ees

JUHAN KREEM

Goswin von Herike, Saksa Ordu Liivimaa meister ja teised kõrgemad
käsknikud Liivimaal vabastavad Tallinna linna sõjakäikudest venelaste ja leedulaste vastu.
Võnnus 8. oktoobril 1348. TLA f 230 n 1-l s 178.

Sissejuhatus

Keskaegsete linnade puhul räägitakse õigusega üsna palju nende autonoomiast. Tõepoolest, võrreldes feodaalühiskonna teiste osadega või linnade staatusega tänapäeval, olid keskaegsete linnade vabadused oma elu korraldamiseks tähelepanuväärsed. Ometi tuli linnadel ka keskajal üldjuhul arvestada ülemvõimuga – maahärraga. Maahärra kaudu oli linn seotud feodaalse võimustruktuuriga.¹ Linna ja tema maahärra suhtlemist reguleerisid mitmesugused õiguslikud aktid, linnaõigus ja maahärra poolt linnale antud privileegid. Loomulikult sõltus linna ja maahärra suhtlemine tugevasti ka kummagi osapoole poliitilisest mõjuvõimust kindlal ajahetkel. Kuulekuse ja mitmesuguste maksude kõrval oli alamate sõjaline panus maahärra väkke üks nähtavamaid kohustusi, mille väljaselgitamine aitab olulisel määral linna ja maahärra vahekordi selgitada.

Käesolev artikkel keskendub Tallinna linna sõjalistele kohustustele kauaaegse maahärra (1346–1561) Saksa Ordu ees. Esiteks katsutakse määrata Tallinna sõjaliste kohustuste normatiivset poolt, ehk siis seda, milliseid õigusi ja kohustusi nägid ette linnale maahärra poolt antud privileegid. Selle normatiivse poole kõrval markeeritakse mõne näite varal ka linna tegelikku sõjalist panust. Viimane peab paratamatult jääma esialgseks ja skemaatiliseks, kuna tegemist on mahuka ja suures osas läbi uurimata teemaga.

Keskaegse Liivimaa sõjaasjanduse historiograafia, jättes välja 13. sajandi ristisõja ja Vene-Liivi sõja kohta kirjutatu, on kahetsusväärselt kasin.² Poliitilise ajaloo osas ei olekski seis ehk nii napp, kui vanemas ajalookirjutuses ei puuduks sõja sotsiaalsed ja tehnilised aspektid. Selget seletust sellele ignorant-sile on raske leida, aga paistab, et uurimishuvi on pärssinud ettekujutus ordust kui omalaadsest regulaararmeest, kes ainsana Liivimaal sõjalist jõudu, organisatsiooni ja vastust kandis. Friedrich Benninghoveni tähelepanuväärsed ja sisukad ülevaateartiklid Liivimaa sõjaasjanduse kohta puudutavad üksikuid teemasid, nagu näiteks väekontingentide arv ja paigutus, linnuste roll maakaitse ja rüüste-

sõja tehnika.³ Benninghovenil kavas olnud raamat sõjaasjandusest on jäänud paraku teostumata. Kui siia lisada Evald Blumfeldti artiklil talupoegade väekohustusest,⁴ saabki selles valdkonnas tõsisemate panuste andnud uurijate ring täis. Selle taustal ei ole ime, et ka Tallinna ajaloos on tegu vähekäsitletud teemaga.

Linna seisukohalt vaadatuna oli sõjalistel kohustustel kaks tahku. Esiteks oli linnakodanike enesekaitse võime linna autonoomia, omavalitsuse ja korra säilitamise peamine pant. Sõjaline valmisolek oli üks linnakodanike keskmajad isiklike kohustusi (lisaks maksumaksmisele ja kuulekusele) linna ees. Teiseks oli linna kui feodaalse süsteemi osalise kohustus järgneda oma isandale lahingus. Selles feodaalsed kohustused mängisid ka hiliskeskajal veel tähtsat rolli sõjavägede moodustamisel. Ometi ei ole visandatud skeem püsinud muutumatuna, vabana ajalistest ja regionaalsetest modifikatsioonidest ning asjaosalistevahelistest pingetest. Mitte ainult vasallid ei püüdnud oma kohustusi piirata ja kärpida, vaid ka linnade puhul on olemas selgete tendents õiguste juurdekauplemisele, seda

¹ Seose iseloomu üle on vaieldud. Vt head ülevaadet ulatusliku bibliograafiaga selle problemaatika kohta: O. Kokkonen, Kaupungit ja feodaalinen yhteiskunta. – Feodalismi. Uuden ajan käsite, keskiajan ilmiö, maailmanhistorian kategoria. Tapani Hietaniemi et al. Tampere, 1997, s. 165–179.

² Ainus suurem eriuurimus teema kohta on A. Sennig, Beiträge zur Heeresverfassung und Kriegsführung Alt-Livlands zur Zeit seines Unterganges. Phil. Diss. Jena, 1932. Eestikeelses historiograafias on teemat käsitlenud H. Sepp, Vana Liivimaa kaitseprobleeme 15. sajandi teisel poolel, 16. sajandi esimesel poolel ja keskel. – Sõdur 1930, nr 47/48, lk 1348–1360, kuid tema töö jääb siiski vaid referatiivseks.

³ F. Benninghoven, Zur Technik spätmittelalterlicher Feldzüge im Ostbaltikum. – Zeitschrift für Ostforschung (edaspidi ZfO), 1970, H. 4. S. 631–651; F. Benninghoven, Probleme der Zahl und Standortverteilung der livländischen Streitkräfte im ausgehenden Mittelalter. – ZfO, 1963, H.4. S. 601–622; F. Benninghoven, Die Burgen als Grundpfeiler des spätmittelalterlichen Wehrwesens im preußisch-livländischen Deutschordensstaat. – Die Burgen im Deutschen Sprachraum. Ihre rechts- und verfassungsgeschichtliche Bedeutung. Bd. I Hrsg. v. Hans Patze (Vorträge und Forschungen Bd. 19.) Sigmaringen, 1976, S. 565–601.

⁴ E. Blumfeldt, Über die Wehrpflicht der estnischen Landbevölkerung im Mittelalter. – Apophoreta Tartuensis, Stockholm, 1949, S. 163–176.

ka sõjaliste kohustuste osas. Sellele tendentsile lisandusid omakorda muutused sõjaasjanduses: ratsarüütlite staatuse langus, jalaväe tähtsuse suurenemine ja palgasõdurite järjest ulatuslikum kasutamine.

Linnade sõjalised kohustused

Linnad kindluse, "elavjõu" ja "tehnik" kontsentratsioonipunktidenä olid maahärrade sõjalises mõttes kindlasti tähtsad. Kuigi suuri jalaväemasse keskaegses Euroopas teoreetilisel pinnal koguni alavääristatakse, nõuti linnadelt panust maahärra väkke. Linnaliste üksuste edu, eriti sõdades, mis käisid nende eneste huvides, on tähelepanuväärne. Linna-de katseid piirata oma sõjalisi kohustusi territoriaalselt, st vahetu lähedusega või parem veel enesekaitsega, võib Alpidest põhja poole jäävas Euroopas märgata juba 13. sajandist alates.⁵

Liivimaa olukorral samal ajal on teatavasti selgeid erijooni. Ristisõdijate üldisest massist on linlasi sel perioodil ääretult raske, kui mitte võimatu eristada. Henriku kroonika "riiala-

sed" (*rigenses*) tähistab selgelt kõiki Liivimaa sakslasi ja mitte kitsalt Riia linna kodanikke. Friedrich Georg von Bunge on koguni eitanud võimalust, et selle mõiste alla oleksid mahtunud kodanikud.⁶ Ristisõjaaegset piiritõmbamist Riias raskendab veel asjaolu, et Mõõgavendade ordu sai 1226. aastal Riia kodanikuks.⁷ Kuigi Riia kodanike osalus 13. sajandi esimese poole sõdades ei anna allikaliselt kuidagi ümber lükata, määratlesid riialaste lepingud Mõõgavendadega (1226) ja Saksa Orduga (1255), et Riia kodanike sõjaline panus oli vabatahtlik.⁸ Samas viitab Riimkroonika aasta 1280 juures, et Riia kodanike osalemine risti-sõjakäigus oli vana komme.⁹ Hilisemad Riia ja ordu vahelised lepingud määratlesid juba kindlalt, et Riia peab osalema ordu sõjakäikudel.¹⁰

Taani-aegse Tallinna kohta on raske öelda midagi kindlat. Bunge väidab, et vastavalt Lübecki õigusele ei olnud linnal sõjaväekohustust.¹¹ Tõepoolest, vanimas Tallinnas säilinud Lübecki õiguse ladinakeelses koodeksis leidub sellekohane artikkel *de expeditione*.¹² Algselt Heinrich Lõvi poolt Lübeckile antud privileeg võeti üle ka õiguseraamatusse ja levis sellisena Lübecki õiguse linnades. Mõnes Preisi linnas on see säte maahärra erimäärustega kehtetuks tehtud. Siiski ei ole ka Lübeck ise suutnud keskajal kõrvale hoida keisri sõdadele kaasaaitamisest. Lübecki õiguse trükiredaktsioonis aastast 1586 on vastav peatükk transformeerunud keeluks, mis ei luba kodanikel linnast teistele sõjakäikudele lahkuda, vaid käsib neil linna kaitsta.¹³ Mis ka ei oleks olnud selle seadusekoha taga algselt, vara-uusajal mõeldi selle all keeldu kodanikele mitte ennast võõraste sõjakäikudega siduda.

Tallinnas säilinud viiest Lübecki õiguse koodeksist sisaldub kõne all olev artikkel kolmes: 1257. aasta koodeksis, selle tõlkes alamsaksa keelde 14. sajandi keskpaigast ja 1511. aasta koodeksis. Tallinna koodeksis säilinud formulatsioon, et sõjakäigule ei tohi minna (feodaal)isandaga (*cum aliquo domino*), jätab väikese tõlgendusruumi. Olgugi et ka linna maahärra kuulus nende feodaalisandate hulka, nimetanuks seadus ta eraldi ära, kui oleks mõeldud just tema õigusi väge nõuda. Vani-ma koodeksi tõlge näib olevat olnud aktiivse-

⁵ P. Contamine, War in the Middle Ages (trans. by Michael Jones), Oxford, 1984, pp. 83–85.

⁶ F. G. v. Bunge, Die Stadt Riga im dreizehnten und vierzehnten Jahrhundert. Geschichte, Verfassung und Rechtszustand. Leipzig, 1878, S. 123. Anm. 275.

⁷ Ordu ja Riia suhete kohta vt M. Hellmann, Der Deutsche Orden und die Stadt Riga. – Stadt und Orden. Das Verhältnis des Deutschen Ordens zu den Städten in Livland, Preussen und in Deutschen Reich, Hrsg. v. Udo Arnold. Marburg, 1993, S. 1–33, siin eriti, S. 6.

⁸ F. G. v. Bunge, Die Stadt Riga, S. 99. Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. (edaspidi LECUB), Hrsg v. F. G. v. Bunge et al. Bd. 6. MMMXXVI.

⁹ Livländische Reimchronik. Hrsg. v. L. Meyer, Padeborn, 1876. 9537-8 "burger von Rige waren mite, daz von alder was ir site." Siin võib muidugi olla tegemist sõnaga, mida on kasutatud mõnusa riimi leidmiseks.

¹⁰ LECUB, Bd 2. DCCXLI, MXXXIII.

¹¹ F. G. v. Bunge, Das Herzogthum Estland unter den Königen von Dänemark. Gotha, 1877, S. 164.

¹² F. G. v. Bunge, Die Quellen des Revaler Stadtrechts. Bd. 1. Reval, 1844, S. 11. Art. 27, *De expeditione. Nullus ciuis de lubeke de iure statuto tenetur ire in expeditionem cum aliquo domino sed ad munitionem suam stabunt et ciuitatem suam defensabunt*. Tõlge: Sõjakäigust. Ükski Lübecki kodanik ei tohi vastavalt kehtivale õigusele minna sõjakäigule mõne maahärraga, vaid olgu oma kindlustuse eest ning kaitsku oma linna. Tallinna Linnaarhiiv (edaspidi TLA) f 230, n 1, Cm 5, (Cm 19, on mainitu tõlge alamsaksa keelde.)

¹³ W. Ebel, Lübisches Recht, Bd I. Lübeck, 1971, S. 155.

malt kasutusel kui teised. Raamatut on kasutatud raekantseleis ja selles on osa artikleid Tallinna rae sekretäri Reinhold Korneri (kes oli Tallinnas ametis 1507–1512) poolt varustatud märkustega. Ka artikkel väekohustusest on äärel eraldi äramärkimist leidnud. Selle järgi on põhjust öelda, et vähemalt 16. sajandi alguses on vastav õigusesäte erihuvi pälvinud. 1511. aasta koodeksi artikkel paistab aga esindavat uue redaktsiooni traditsiooni, kus ei viidatud enam ühelegi härrale, vaid lihtsalt sõjakäigule, millele ei tohtinud minna.

Kokkuvõttes on raske otsustada kõne all oleva paragrahvi üldkehtivuse üle. Vanuselt teises, 1282. aasta alamsaksakeelses koodeksis vastav artikkel puudub.¹⁴ Kui tuletada Lübecki õiguse trükkimise aegsest redaktsioonist selle seaduse "vaim ja mõte", siis vähemalt Tallinna koodeksite põhjal jääb mulje, et siin võidi samuti mõelda väga laialt igasugu feodaalisandaid, kellega kodanikud ei tohtinud oma linna kaitseta jättes sõjakäigule kaasa minna. Kõnealuse artikli eripära on veel see, et kui Lübecki õigus tavaliselt räägib lihtsalt kodanikest, siis selles artiklis nimetatakse just Lübecki kodanikke. Kui veel mõelda kõigile neile Lübecki linnaõiguse artiklitele, mis on kitsalt Lübecki topograafiaga seotud ja seega Tallinnas raskesti rakendatavad või mõttetud, siis tekib ka siin keskaegsete õigusnormide puhul tavaline probleem: norm võis ju kirjas olla, aga praktika kohta ei ütle see siiski suurt midagi.

14. sajandi algusest on säilinud tõendeid selle kohta, et tallinlased võtsid osa maahärra sõjakäikudest. Vähemalt on linna märkmeteraamatus fikseeritud trahvid mehe või hobuse väljasaatmata jätmise pärast.¹⁵ Veel on säilinud ürik 1332. aastast, milles Taani pealik Tallinnas Marquard Breyde vabastab tallinlased ekspeditsioonist Narva taha.¹⁶ Marquard Breyde ürikus mõeldakse ühte konkreetset sõjakäiku. Seega ei ole see veel vabastus kõigist ettevõtmistest selles liinis. See kõik jätab mulje, et Taani ajal tallinlased pidid sõjakäikudel siiski järgnema oma lossipealikule.

1348. aasta privileeg ja selle taust

Siin käsitletud probleemistikku kõige otsesemalt puutuv ürik anti välja 1348. aastal,¹⁷ kui Tallinn oli juba Taani alt läinud üle Saksa Ordu alluvusse. Üriku väljaandjaks oli Liivimaa meister oma käsknikega ja see vabastas tallinlased kõikidest sõjakäikudest leedulaste ja venelaste vastu ning maleva hoidmisest (*de malvia tenenda*). Lisaks sätestas privileeg tallinlaste sõjaväekohustuse vaenlase sissetungi ja merel ettevõetavate aktsioonide korral. Vaenlase sissetungi korral olid tallinlased kohustatud maleva välja panema Narva all ja meresõja korral mehitama laeva 25 mehega. Linn loovutas sõjakäikudest vabastamise eest tükikese oma sarasest ja maksis Ordule 200 marka hõbedat (viimase väljamaksmine jäi küll venima). Olulise täiendusena lisab privileegi tekst, et vabastus ei kehti nende kodanike kohta, kellele Ordu on maavaldusi läänistanud.

Sõjategevuse piiramine linna vahetu lähedusega, nagu öeldud, on laiemas kontekstis Euroopas tavaline. Ka kõne all oleva vabastuse esimene teema on vabastus sõjakäikudest paganatest leedulaste ja skismaatikute vene-laste vastu. See annab alust arvata, et siin on juttu eelkõige ristisõjakäikudest. Leedu-sõjakäigud olid just sellel ajal ja eriti Preisi orduharu sesoonseks tegevuseks ja vaevalt ka vene-suunalised püüdlused 14. sajandi keskpaigaks päris ununenud olid.

Mida mõeldakse ürikus järgmisena mainitud vabastuse all maleva pidamisest, on ebaselge. Sõna *malvia*, mis esineb juba Läti

¹⁴ Lübecki õiguse Tallinna koodeks 1282. Der Revaler Kodex des lübisches Rechts 1282. Transkribeeritud ja tõlkinud Tiina Kala. Vt ka *Tiina Kala*. Lübecki õigus ja Tallinn. Tallinn, 1998. lk 41; 45–6. Bunge 1282. aasta koodeksi täiendused, kus see säte esineb (Bunge, Die Quellen, Bd. 1. S. 73, art 173), on hüpoteetiline rekonstruktsioon, millel ei pruugi Tallinnaga mingit sidet olla.

¹⁵ Tallinna märkmeteraamatud / Libri de diversis articulis 1333–1374. Tallinna Linnaarhiivi väljaanded, nr 8. Tallinn, 1935. Toim Paul Johansen. Nr. 321, 323.

¹⁶ Revaler Urkunden und Briefe von 1273–1510. Bearb. von Dieter Heckmann, Köln, 1995. Nr. 12. TLA f 230, n 1-I s 92.

¹⁷ Privileegi tekst LECUB, Bd. 2. Nr. DCCCLXXXIX. Asja korratatakse linnasarase eraldamist puudutavas ürikus: Nr DCCCXC. Originaalid TLA f 230, n 1-I s 178, 179.

Henrikul, on keskaegsel Liivimaal kasutusel mitmes tähenduses. Kõige varem paistab ta tähistavat kokkutulnud väehulka, aga tihti kasutatakse teda ka sõjakäigu sünonüümina.¹⁸ Oskar Stavenhagen seostab seda ühemõtteliselt maakaitsega (*Aufgebot zur Landesbewachung*) ja interpreteerib seda üldise vabastusena kõigist maahärra poolt nõutavatest sõjalistest kohustustest.¹⁹ See seisukoht on ka senises eesti historiograafias püsima jäänud.²⁰

1350. aastal reguleeris kõrgmeister sõjakohustuse määra Harjus ja Virus.²¹ Saja adramaa pealt käskis kõrgmeister välja panna kolm ratsanikku: ühe hea saksa mehe ja kaks kohaliku vähemalt kiivri ja kilbiga. Siin sobib märkida, et nii suure valduse pealt oli kolme mehe väljasaatmise kohustus siiski kokkuvõttes küllalt tagasihoidlik panus. Selle piirangu adresaat on defineeritud väga laialt. Ainsad, kelle kohta see kohustus ja tema piiramine ei kehtinud, olid need, kes elasid ordulosside juures (*ad castra nostra*). Väikesest kahemõttelisusest hoolimata võiks oletada, et kõrgmeister mõtles siin just linnaelanikke. Tuleb aga kohe rõhutada, et ka see ei ole kogu teenistus, mida privileeg määratleb, vaid ainult kohustus sõjakäikudeks väljapoole Liivimaa piire. Narva ja Daugava vahel (st Liivimaa sees) tuleb kõigil välja tulla kogu jõuga igal ajal, igal korral ja igas kohas (*quandocunque, quoties-*

cunque et ubicunque). Selle viimase nõude juures me enam nende puhul, kes *ad castra nostra* elavad, erandi tegemist ei leia.

Nimetatud kahte ürikut kõrvutades võib tõdeda, et 14. sajandi keskel suutsid endised Taani alad saavutada oma sõjaväekohustuse kärpimise. Tallinna linn vabastati täielikult sõjakäikudest väljapoole Liivimaad, Harju ja Viru vasallid, nagu nägime 1350. aasta privileegist, suutsid oma panuse viia õige madalale. Liivimaa sees täidetava sõjaväekohustuse osas on 1350. aasta ürik selgesõnaline. 1348. aasta privileeg paistab esmapilgul olevat hilisemaga vastuolus, kui aga selles nimetatud maleva pidamist seostada ainult nende samade retkedega Leedusse ja Venesse, siis vastuolu kaob. Seega paistab, et 1348. aasta privileeg ei ole tähendanud üldist sõjaväevabastust ja on jätnud vabad käed Ordule nõuda Tallinna panust Liivimaa-sisestes konfliktides, nii nagu 1350. aasta privileeg seda nõuab. 1350. aasta regulatsiooni tõlgenduse seisukohalt tähtsaks õigusaktiks pidamist nõuab asjaolu, et selle andis välja Ordu kõrgmeister, kes oli Harju ja Viru maahärra, Tallinna privileegi andis aga välja kohalik meister, kellel oli maa üle vaid ajutine kasutusõigus.

Lõpetuseks tuleks põgusalt osundada piirijuhtumile kahe eelnimetatud grupi, linna ja vasallkonna vahel, nimelt linlastest läänimeestele.²² Juba Tallinna ajaloo algupäevil öeldi Mõõgavendade kutsel Tallinnasse tulnud kaupmeeste kohta, et neile läänistati Järvas maad. Aadlikest maaomanikud all-linnas ning linnakodanikest maaomanikud moodustasid vahekihi, millele on tihti raske piire tõmmata. Väikeaadel otsis linnast kodanlikku elatist ning kodanikud omandasid maad nii kauplemiskombinatsioonide (nt pandid) kui ka prestiiži pärast. 1348. aasta privileeg näeb ette linnakodanikest läänimeeste kohustused sõja korral. Taani võimu aegne pandiasjanduse regulatsioon (1346) määratleb, et need, kes lääne ainult pandina hoiavad, ei pea sõjateenistust tegema,²³ *ergo* paistab, et teistel on see kohustus olemas. Hilisematel sajanditel saab tavalisemaks, et linnakodanikud suudavad oma läänid kohustustest maahärra ees vabastada. Teema vähese uurituse tõttu Tallinna

¹⁸ E. Blumfeldt, Wehrpflicht, S. 165, näited. Vt ka K. Schiller, A. Lübben, Mittelniederdeutsches Wörterbuch, Bd. III, Bremen, 1877, S. 17. *Malve, Malawe*, W. v. Gutzeit, Wörterschatz der Deutschen Sprache Livlands, II Teil, II Lieferung, Riga, 1882, S. 204. *Malva oder Malewa*.

¹⁹ Akten und Recesse der Livländischen Ständetage (edaspidi AR) Hrsg. v. O. Stavenhagen, Bd. 1. Nr. 53.

²⁰ Näiteks O. Stavenhagen, Die Anfänge des Livländischen Städtebundes innerhalb der deutschen Hanse und seine Teilnahme an der Kölner Konföderation. – Baltische Monatschrift, 43. Jg. Bd. 52. Riga, 1901. S. 67. Viimati veel Stavenhagenile toetudes: I. Põltsam, Tallinn ja Orduvõim 1346–1561, – Acta Historica Tallinnensia 3. Tallinn, 1999, lk 5, 12.

²¹ LECUB, Bd 2. CM; Vt ka A. v. Gernet, Die Harrisch-Wirische Ritterschaft unter der Herrschaft des Deutschen Ordens bis zum Erwerb der Jungingenschen Gnade. Reval, 1893, S. 44–45.

²² Laiemalt linnakodanike maaomandist vt Baron E. Maydell, Der Bürgerliche Gutsbesitz in Alt-Estland. – Baltische Monatshefte, Jg. 1937, keskajast S. 215–218.

²³ LECUB, Bd. 2. Nr. MCCXLVI., Gernet, Die Harrisch-Wirische Ritterschaft, S. 35.

kodanike puhul ei ole siinkohal võimalik sellesse rohkem süveneda. Nimetagem vaid, et läänisõltuvus on üks skeeme, mille pärast mõni kodanik pidi maahärrale sõja korral järgnema.

Märkmed tegeliku sõjalise panuse kohta

Kohustuste olemasolu noteerimine on aga kogu nähtuse puhul siiski ainult üks külg. Nende normide rakendamine praktikas on keeruline küsimus, millele allikad pahatihti ühest vastust ei anna. Lisaks tõenditele, mis lubaksid näidata, mil määral linlased tegelikult sõjategevuses osalesid, tuleks katsuda küsida, kas 14. sajandi keskpaigas kehtestatud normid ka mingeid vaidlusi esile kutsusid.

Tallinlaste sõjaline panus oma maahärra väkke on olnud mitmekesine. 14. sajandi teise poole märkmeteraamatu järgi on tallinlased aastatel 1367–1369 liikunud oma salgaga nii Narva, Paide kui ka Irboska ja Pihkva all.²⁴ Juba Paul Johansen on märkinud, et see sõjakäikude valik paistab laiem kui privileegides kirjeldatu.²⁵ Ilmselt on siin lihtsalt tegemist kas linna tugeva omahuviga (nagu pakub Johansen) või privileegide üpris vaba tõlgendusega. 1390. aastal Leedu vastu ettevõetavate sõjakäikude tarvis palus ordumeister abi, kuid linn ei toonud keeldumise ettekäändeks privileege, vaid vajaduse kaitsta Tallinna linnust.²⁶ Hiljem, 1430. aastatel on linn varustanud omal kulul Leedu retkele minevaid muusikuid. Arvata võib siiski, et muusikutesalga saatmist Leetu ei pidanud linn oma sõjaliseks panuseks, vaid pigem muusikutele lisateenistuvõimaluse pakkumiseks.

Historiograafias on korduvalt rõhutatud Tallinna osalust Vana-Liivimaa sisekonfliktides, nii Ordu sõdades Tartu piiskopi vastu kui ka Saare-Lääne piiskopkonna okupeerimisel. Allikate järgi tuvastatav sõjakäigul viibinute hulk paistab siiski olevat küllalt tagasihoidlik. Näiteks 1381. aastal palub meister Kuressaarde kaheksat meest.²⁷ Tallinn ei ole tavaliselt niipalju jalaväge eraldanud, vaid toetanud ordut spetsialistidega, nagu näiteks 1449. aastal, mil Koluvere piiramisele saadetakse

Tallinnast suurtükke (koos meistriga) ja pillimehi.²⁸ Tallinna järgnemine oma maahärra kutsele ei ole siiski olnud alati kuulekas. Näiteks kui meister 1481. aastal palub Tallinna kogu oma jõuga Riia-vastasele sõjakäigule,²⁹ siis kuigi Tallinna vastust sellele kirjale pole säilinud, kurdavad meistri järgmised kirjad, et Tallinn ei tohiks relvastuse ja moonaga aidata Ordu vaenlasi (s.o antud juhul Riia).³⁰

Omaette probleemidepuntra moodustab Narva kaitsmise küsimus. 15. sajandist on hulgaliselt teateid tallinlaste osalemisest Narva kaitsmisel. Iga kord sõjaohu lähenedes on nii Narva linn, kohalik foogt kui ka ordumeister nõudnud Tallinna abi Narva kaitsmiseks, mida tallinlased on enamasti ka andnud.³¹ Asjaomaste kirjad rõhutavad, et Narvas olevad kaupmeeste kaubad vajavad kaitset ja et just seepärast peaksid Tallinn ja tema kaupmehed seda toetama. Erilisi lahkarvamusi ei paista seesugune asjade käik tekitavat.

Ootamatu muutus toimus 1496. aastal, kui meistri nõudmise peale vana kombe kohaselt (*na deme olden*) Narva väesalk saata³² Tallinn teravalt reageeris väitega, et neil oma privileegide kohaselt pole sellist kohustust. Tallinn lubas järgneda oma maahärrale sõjakäigu korral, kuid tal ei olevat mingit kohustust Narvas malevat hoida.³³ Kui see argumentatsioon on seotud 1348. aasta privileegiga, siis paistab, et linn tõlgendas maleva hoidmist Narvas vene-laste-vastase valveteenistusena. Muudel juhtudel, ja seda kinnitatakse ka mainitud kirjas, lubas linn oma isandale järgneda. Kui meister 1497. aasta alguses uuesti Tallinnalt Narva tarvis abi palus, ei rõhunud ta enam linnale, vaid täpsemalt kaupmeestele, kes Narvas kauplesid

²⁴ Liber de diversis articulis. Nr. 541.

²⁵ Liber de diversis articulis. S. xxx-xxxii.

²⁶ LECUB, Bd. 3 MCCLXIX.

²⁷ LECUB, Bd. 3. MCCIV, Vt ka AR Bd. I, Nr. 114.

²⁸ *Kämmereibuch der Stadt Reval 1432–1463*. Hrsg. v. R. Vogelsang. (Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte N.F. Bd. 22.) Köln. 1976. Nr. 783, LECUB, Bd. 10. Nr. 553.

²⁹ TLA, f 230, n 1. s BB 24 III, fol 81.

³⁰ Ibidem, fol 99, 102, 136.

³¹ Vt Arnold Süvalep, Narva ajalugu I (Taani- ja orduaeg), Narva, 1936.

³² LECUB, Abt. II, Bd. 1, Nr. 410.

³³ LECUB, Abt. II, Bd. 1, Nr. 421.

ja elatist teenisid. Just nendel oli kohustus Narvat kaitsta.³⁴ Tallinn väitis vastu, et sellised on enamalt jaolt Tallinnast lahkunud.³⁵ Asja tõsidust näitas veel see, et suvel, kui meister uuesti Tallinnalt abi palus, rõhutas ta, et linn ei peaks mitte oma privileege jälgima, vaid asja tõsidust arvestades abi andma.³⁶

Kuigi kemplemine Narva kaitsmise küsimuses kestis edasi, ei ole siin otstarbekas seda detailides rohkem jälgida. Selle konflikti lah-tiseletamine ei ole kerge. Ühelt poolt paistab selgelt linna soov kõrvale hiilida ühest kohustusest, teisalt on aga ka ordumeistri retoorikast näha mõningat ebakindlust: võib-olla pole tal tõesti õigust linnalt midagi sellist nõuda. Kui ka Tallinnal oli õigus Narva kindluse ja linna mehitamisest keelduda, siis ikkagi jääb küsimus, miks Tallinn just siis oma sellekohastele privileegidele rõhuma hakkas. Varem ei paista vägede saatmise küsimus olevat privileegide pinnal konflikte tekitanud.

Üks võimalikke seletusi võiks peituda probleemideringis välisabi ümber. Kogu Vana-Liivimaa eksistentsi vältel oli välisabi küsimus pidevalt päevakorral. 1479. aastal käisid Liivimaa linnade saadikud Hansalinnade kohtumisel. Seal saavutatud kokkuleppe järgi seati Liivimaal kauplajatele viieks aastaks sisse sõjamaks.³⁷ Läbirääkimistest paistab, et nende summadega, mis sõjapidamiseks laekunud maksudest kogunesid, tegelesid kohalikud raed. Seega võiks öelda, et Tallinn näiteks tegeles maakaitse organiseerimisega võõra raha eest ja ei tundnud sel kombel oma privileege ohustatud olevat. 15. sajandi üheksaküm-nendate aastate keskpaigas aga selline finantseerimisskeem millegipärast enam ei töötanud. 1498. aasta Valga maapäeval kurtis Tallinn, et on juba paar aastat kogu maa hüvanguks palgasõdureid pidanud.³⁸ Hansalinnade tugi oli jäänud kesisemaks, kuigi liivimaalased ei saatnud läbirääkimistele enam linnade, vaid juba meistri ja piiskopi esindajaid. Liivimaa vajas oma sõjaasjanduse tasemel hoidmiseks järjest enam raha ja palgasõdureid, kuid selle organiseerimisega ei tulnud siiski ükski Liivimaa maahärradest (ei ordu ega piiskopid) lõpuni toime, kuigi historiograafia Plettenbergi tõsi-seid püüdlusi selles suunas tunnustab.³⁹

Lõpetuseks

Nendest näidetest peaks selguma, et Tallinna linna väekohustuse kohta on raske lihtsat ja selget väidet püstitada. Ühelt poolt on linnale antud vabastusprivileeg ebatäielik, vabastades linna täie kindlusega vaid ristsõda-dest leedulaste ja venelaste vastu. Linna kohustust – järgneda maahärrale Liivimaa-sises-tes konfliktides – 14. sajandi keskpaiga privi-leegid ei kaotanud. Samas on võimalik näida-ta, et ka privileegi laiemast tõlgendusest min-di mõnigi kord üle. Siiski ei tulnud linn maa-härra nõudmisele sugugi alati vastu.

Tallinna linna ja tema maahärra suhete temaatika on kaugel sellest, et olla ammenda-tud. Lihtsustatud hinnangud linna isekusest, maahärra saamatusest või sellest, kelle sõna maksis rohkem, ei vii meid keskaegsete här-rassuhete uurimisel kuigi kaugele. Nende su-hete uurimisel tuleb peale väeteenistuse ar-vestada veel mitmete muude aspektidega, mille käsitlemine jääb aga edaspidiseks.

Juhan Kreem (1971)

Õppinud Tartu Ülikoolis ajalugu. Kaitsnud Budapestis 1994. a magistrakraadi väitekirjaga Saksa humanistide Liivimaa-imagost. Tallinna Linnaarhiivi teadur, uurib Tallinna suhteid maahärraga keskajal.

³⁴ LECUB, Abt. II, Bd. 1. Nr. 483.

³⁵ LECUB, Abt. II, Bd. 1. Nr. 487.

³⁶ LECUB, Abt. II, Bd. 1. Nr. 550, 555.

³⁷ Hanserecesse Abt. III, Bd. 1. Bearb. v. Dietrich Schäfer, Leipzig, 1881. Nr. 277.9.

³⁸ AR, Bd. III, Nr. 10.4.

³⁹ F. Benninghoven, Probleme, S. 615–616.